

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

NAVOIY LIRIKASIDA FAUNISTIK OBRAZLARNING RAMZIY TALQINI

Nafosat O‘roqova

Buxoro davlat universiteti dotsenti,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD),
E-mail: n.y.uroqova@buxdu.uz

Annotatsiya: Mazkur maqolada buyuk mutafakkir Alisher Navoiy lirikasida uchraydigan faunistik obrazlar talqiniga daxl qilingan. G‘azal, qit‘a janrlariga mansub lirik parchalarda foydalanilgan hayvon obrazlarining xarakter xususiyatlari, ular ifodalagan ramziy ma‘nolar o‘rganilib, keng tahlilga tortilgan. Zamonaviy o‘zbek adabiyotida, hatto, Navoiy e‘tiborini jalb etgan hamda jahon adabiyotshunosligida animalistik obrazlar sifatida talqin qilinayotgan hayvon obrazlarini alohida tadqiqot sifatida ilmiy o‘rganishga ehtiyoj sezilayotgani ta‘kidlangan.

Kalit so‘zlar: jahon adabiyotshunosligi, animalistika, o‘zbek adabiyoti, o‘zbek mumtoz adabiyoti, Alisher Navoiy, obraz, faunistik obrazlar, ramz, tasavvuf adabiyoti, komil inson obrazi.

Аннотация: В данной статье речь идет о интерпретации фаунистических образов, встречающихся в лирике великого мыслителя Алишера Навои. Изучаются и широко анализируются характерные особенности образов животных, используемых в лирических отрывках газельного и континентального жанров, выражаемые ими символические значения. В современной узбекской литературе даже изображения животных, привлекавшие внимание Навои и трактуемые как анималистические образы в мировом литературоведении, выделены в отдельное исследование.

Ключевые слова: мировая литература, анималистика, узбекская литература, узбекская классическая литература, Алишер Навои, образ, фаунистические образы, символ, мистическая литература, совершенный образ человека.

Abstract: This article is about the interpretation of faunal images found in the lyrics of the great thinker Alisher Navoi. The characteristic features of animal images used in lyrical passages of the ghazal and continental genres and the symbolic meanings they express are studied and widely analyzed. In modern Uzbek literature, even images of animals, which attracted the attention of Navoi and are interpreted as animalistic images in world literary criticism, are highlighted in a separate study.

Key words: world literature, animal studies, Uzbek literature, Uzbek classical literature, Alisher Navoi, image, faunal images, symbol, mystical literature, perfect image of a person

Jahon adabiyotshunosligi miqyosida mutafakkir Alisher Navoiyning serqirra ijod sohibi, fasohatda tengsiz alloma ekanligi bir necha asrlar davomida yuksak e‘tirof etib kelinmoqda. Har gal ilm izlab uning cheksiz ummoniga sho‘ng‘ir ekansiz, albatta, yangidan yangi dur-u javohirlarni kashf etasiz. Buyuk san‘atkor ijtimoiy hayotning barcha jabhasini qalamga olgan. Bu uning qomusiy olim sifatidagi mavqeyini yana-da oshirgan. So‘z erkinligiga erishilgandan boshlab, Navoiy ijodini chuqurroq o‘rganish hamda uni tahlil va talqin etishda yangicha yondashuvlar maydonga keldi.

Adabiy-badiiy asardagi asosiy estetik kategoriya bu – obraz. Unda obyektiv anglash bilan subyektiv ijodiy tafakkur qorishib ketadi. Nafaqat inson, balki borliqda

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mavzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

mavjud barcha tirik jonzotlar obraz vazifasini o‘tashi mumkin. Bu jarayonda obrazning asosi hisoblangan ramziylik xususiyati markazga chiqadi.

Faunistik obrazlar orqali ramziy ifodalash o‘zbek adabiyotining barcha davrlarida faol kuzatilgan hodisa sanaladi.

Qadimdan xalq og‘zaki ijodi va mumtoz lirik asarlarda insonlarning xarakter xususiyatlari, jamiyatda hukm surgan siyosiy vaziyat, oddiy xalqning umumiy ahvoli, ularning ruhiyati, kayfiyati, alam-dardi, moddiy turmush tarzi hayvon obrazlari orqali ramziy ifodalangan.

Navoiy lirikasida ham faunistik obrazlarning yuksak namunalariga duch kelamiz. Masalan, “Istasangkim, urg‘asen davrong‘a tiyg‘i inqito...” ga‘zalinig boshqa baytlaridagi kabi sakkizinchi baytida pandona ruh ustuvorlik qiladi. Bunga obraz sifatida tanlangan hayvonlarning ramziylik ifodasi orqali erishilgan:

Besha sherin gar zabun qilsang, shijoatdin emas,

Nafs itin qilsang zabun olamda yo ‘q sendek shujo [1. 11].

Misradagi “besha” – “o‘rmon, to‘qay, changalzor” [2. 281]; “zabun” – “yengmoq, mag‘lub qilmoq, g‘olib bo‘lmoq” [2. 606]; “shujo” so‘zi esa shijoatli, jasoratli, jasur [2. 547] ma‘nolarini anglatadi.

Anglashiladiki, ushbu baytda to‘qay sherini yengmoq shijoat sanalmaydi, balki asl jasorat bu – nafs itini mag‘lub etmoqlikdir, degan badiiy g‘oya ilgari surilgan. Bu o‘rinda sher o‘z ma‘nosida qo‘llangan. Nafs iti esa ramziy ma‘no tashiydi. Mazkur birikma istiora san‘ati asosida yuzaga chiqarilgan.

Inson ma‘naviy-axloqiy tarbiyasining bosqichma-bosqich shakllanishida tasavvuf adabiyotining o‘rni beqiyos. Asrlar davomida tasavvuf ilmining ahamiyatli ekanligi o‘z isbotini topmoqda. Tasavvuf tariqatlarida nafs tarbiyasiga alohida e‘tibor berilgan hamda uning turli darajalari mavjudligi o‘rganilgan.

Nafs bu – inson ruhiyatining qashshoqlashuvi bo‘lib, bunda moddiy dunyoga mehr ortadi, o‘tkinchi ne‘matlarga moyillik kuchaya boradi. Buning oldi olinmasa, inson ma‘naviyati tanazzulga yuz tutadi, ruhiy olami qovjiraydi.

Navoiy talqiniga ko‘ra, borliq olamdagi eng kuchli yirtqich hisoblanuvchi sherni yengish juda qiyin. Ayniqsa, bu ishni inson zoti amalga oshirishi amri maholdir. Ammo shunday bir hayvon borki, u yirtqich sanalmasa-da, vahshiylerden ming karra xavfliroqdir. Bu – nafs iti. Uni yengish, mag‘lub qila olish uchun juda katta ruhiy tayyorgarlik lozim. Ma‘naviy kamolotning bir qancha bosqichlaridan muvaffaqiyatli bir yo‘sinda oshish nafs itini xorlik sari itqitishda qo‘l keladi.

Navoiy g‘azallarida faunistik obrazlar ko‘p uchraydi. Ayniqsa, it obrazi salmoqli o‘rin egallaydi va, albatta, ular turli baytlarda turlicha ma‘no qirralarini tashiydi.

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

Shoirning “Labingdin xasta jonkim bo‘ldi betob...” g‘azalida mazkur hayvon vositasida pastkash kimsalar timsoli gavdalantirilgan:

*Falak boshingg‘a qoplab it terisin,
Sen oni jahldin deb kish-u sinjob.
Ajab yo‘q, odamiylik‘ni unutsang,
O‘zungni bo‘yla it charmida asrob [1.28].*

Ushbu ikki baytda itdan tashqari kish (qunduzning bir turi) hamda sinjob (silovsin) singari hayvonlar ishtirok etadi. Badiiy g‘oya mazmun-mohiyatining kitobxonga to‘la yetib borishi, anglanishi oson bo‘lishi uchun ulardan yordamchi obraz sifatida foydalanilgan.

Yuqoridagi baytlar talqinidan ko‘rinadiki, lirik qahramon yorga murojaat qilib, taqdiri azal boshiga qiyin kunlarni solganda, o‘tkinchi dunyoga daxldor masalalarni bahona qilib, odamiylikdan chiqmasligini ta‘kidlaydi. Buni, go‘yoki, o‘zini “it charmida asrob” (chetga olib!), ya‘ni bechorasifat, xo‘rlangan kabi ko‘rsatib, insoniylik chegarasini buzishga mengzash mumkin. Navoiyning o‘z davrida ilgari surgan bunyodkorlik g‘oyalaridan biri odamiylik, insonparvarlik bo‘lgan. Bu tushunchalar ijodkor lirikasining asos tamoyili sifatida hamisha markazda bo‘rtib ko‘ringan.

Navoiyning lirik asarlarida fauna olami rang-barang. Eng go‘zal jonivor ot obrazlari bilan aloqador misollar ham talaygina. Ammo shoir mazkur timsolning boshqacha variantlarini ot variantiga qaraganda ko‘proq qo‘llaganiga guvoh bo‘lamiz. Masalan, takovar (Qilg‘il), tavsan, samand (“Shahsuvorim har qachon javlon qilur...”), raxsh (“Chobukum raxsh uza hijron, yo‘lida po‘ya qilib...”), buroq (“Jahdim andoqdur yetishgaymenmu deb vaslingg‘a bot...”) kabi otni ifodalovchi terminlardan sinonim sifatida keng foydalanilgan.

“Shahsuvorim har qachon javlon qilur...” g‘azalining 3-, 4-, 6-baytlarida ot timsoli kiritilgan. Ammo buyuk Navoiy o‘zbek tilining naqadar boy va jozibador til ekanligini isbotlash uchun uch o‘rinda uch xil nomni ko‘rsatadi. Va, albatta, bu hodisa shoirni takrorlardan ham bilvosita qutqarib qolgan.

*Ochilur ko‘nglum samandi sayridin,
G‘uncha yanglig‘kim sabodin ochilur [1. 54].*

Samand – tezyurar va chiroyli ot, saman ot. Oshiqning ma‘shuqa sari intilayotgan ko‘ngli saman otga qiyoslangan. Istiora orqali ko‘ngil talpinishlari, sog‘inch, intiqlik, visolga tashnalik holatlari yorqin namoyon bo‘lgan. Birinchi misradagi “sayridin” so‘zi kitobxonni biroz chalg‘itishi mumkin. Bunda oshiq qayerda

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

sayr qilgan ekan, degan savol tug‘iladi. Biroq, diqqat qaratsak, undan oldingi misrada masala oydinlashtirilganligiga guvoh bo‘lamiz:

Anga har ko‘z kim tushar, kipriklari

Xasta ko‘nglumda tikandek sanchilur [1. 54].

Ma‘lum bo‘ladiki, oshiqning “ko‘ngul samandi” yorning jamolini tomosha qilsa, tongni shu yumush bilan qarshilasa, yanada yosharadi, kerak bo‘lsa, u shu bilan nafas oladi. Bu go‘yoki, sabohdan quyoshni qarshilagan g‘unchaga o‘xshaydi.

E‘tibor berilsa, har doim bir so‘zning unga yondosh tushunchalari mavjud bo‘ladi. Ot obrazi bilan birga eng ko‘p qo‘llanadigan, yonma-yon keladigan tushuncha – shahsuvor:

Shahsuvorimning buroqi po‘yasidin qoldi barq,

Kim aning fe‘li shitob ermish, munung rasmi sabot [1. 33].

Misrada qo‘llangan “shahsuvor” so‘zi ot minishga mahoratli, Mars sayyorasi kabi ma‘nolarni ifodalaydi. Bu o‘rinda Muhammad s.a.v.ga ishora ham bor. Binobarin, yashirin talmeh san‘ati yuzaga kelganini ko‘rishimiz mumkin. Chunki ismning o‘zi yo‘q, faqatgina unga ishora bor. “Buroq” so‘zi diniy e‘tiqodga ko‘ra uchar ot sanaladi. Navoiyning lirik asarlarida juda ko‘p duch keladiganimiz “po‘ya” – o‘rtacha tezlikda yurish [1. 26]; “rasm” – qoida, udum, qonun; “barq” – chaqmoq, yashin, o‘t, olov [1.222]; “sabot” esa barqaror, mahkam turish, matonat, chidam, mustahkam [3. 12] kabi tushunchalarni beradi.

Mazmuni: yetuk chavandoz mahbubim otining yurishidan o‘tlar chaqnaydi, bu go‘yoki kimning fe‘li tez (shitob) bo‘lsa, buning qoidasi – mahkam turish, barqaror bo‘lishdir. Mohiyatan, “Jahl kelganda, aql ketadi” o‘zbek xalq maqolini yodga soluvchi mazkur falsafiy g‘oya adabiyotning bosh motivlaridan biridir. Azaldan xalq orasida qadrlanuvchi, qolaversa, buyuk mutafakkirlarimizning doimiy e‘tiborida bo‘lib kelgan, milliy ma‘naviyatimizning bosh bo‘g‘inini tashkil etuvchi asosiy masalalardan yana biri bu – to‘g‘rilik, rostlikdir. Navoiyning qaysi janrga mansub asari bo‘lmasin, albatta, ularda rost bo‘lish, hayotga to‘g‘ri munosabatda yondashish kerakligi uqtiriladi. Zero, “Hayrat ul-abror” dostonining o‘ninchi maqolati rostlik ta‘rifida bo‘lib, u komil inson xususiyatlarining eng muhim omili sifatida talqin etiladi.

“Tuzlukka moyil o‘lki...” qit‘asida ham har bir ishda, umuman, hayotning barcha jabhasida to‘g‘rilik yo‘lidan borganni Alloh suyishi ta‘kidlanadi. Shoir qo‘y-cho‘pon juftligi orqali mazmun-mohiyatni yanada yorqinroq anglatadi:

Tuzlukka moyil o‘lki, ishing borg‘ay ilgari,

Yuz mushkil o‘lsa, yo‘qsa ming o‘llingda har zamon.

Yuz safha bir qalam bila kotib qilur raqam,

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

Ming qo‘yni bir aso bila har yon surar shubon [1.130].

Qit‘ada inson ruhiyati, ruhoniyyati, ma‘naviyati rost, ya‘ni tuzluk, toza bo‘lmog‘i, maqsad sari intilganda unga faqatgina to‘g‘rilik orqali erishmog‘i lozimligi g‘oyasi ilgari surilgan. Yuz sahfa rost (to‘g‘ri, bir tekis) qalam tutgan kotib qo‘lida raqamlanur, cho‘pon esa ming qo‘yni bir rost tayoq bilan xohlagan tarafiga sura olur. Mazkur misralarda hayvon obrazlari tarkibiga mansub qo‘y timsolidan foydalanilgan. Bu o‘rinda uni ham o‘z ma‘nosida, ham ramziy ma‘noda qabul qilish mumkin. Chunki, ayrim o‘rinlarda qo‘y – xalq, cho‘pon – shoh ma‘nolarini ifodalaydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, faunistik obrazlar genezisi folklor va mumtoz adabiyotimiz namunalariga borib taqaladi. Jahon adabiyotshunosligida animalistik obrazlar sifatida talqin qilib o‘rganilayotgan ushbu ilmiy masala xususida o‘zbek adabiyotiga ham ilmiy-nazariy yangiliklar olib kirish, kerakli ilmiy xulosalar berish dolzarb vazifa ekanligi ayonlashmoqda. Adabiy-badiiy asar tarkibida inson obrazlari bilan hamisha yonma-yon turib kelayotgan hayvon obrazlarining xususiyatlari, ular ifodalaydigan ramziy ma‘nolar buyuk mutafakkir Alisher Navoiy e‘tiboridan chetda qolmagan. U o‘z lirik asarlarida ilgari surgan g‘oyalarning aniq va tushunarli bo‘lishi bois hamisha faunistik obrazlarga ehtiyoj sezgan.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alisher Navoiy. Orazin yopqach ko`zumdin. – T.: Zabarjad media, 2023. – 158 b.
2. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati. IV jildlik. I jild. – T.: Fan, 1983. – 656 b.
3. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati. IV jildlik. III jild. – T.: Fan, 1984. – 624 b.
4. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati. IV jildlik. II jild. – T.: Fan, 1983. – 644 b.
5. Haqqulov I. Irfon va idrok. – T.: Ma‘naviyat, 98. – B. 154.
6. Uroкова Nafosat Yoriyevna. The originality and genesis of animal symbolism in poetry. <https://sjird. Journal spark. org/index. php/sjird/ article/ view/ 767>. Aug 18, 2023.
7. Uroкова Nafosat Yoriyevna. International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education Poland, Conference <https://confrencea.org>. AUGUST 20th 2023.
8. Урокова Нафосат Ёриевна. Образ змеи и его символы в поэзии. <https://wordlyknowledge.uz/>.
9. O‘roqova Nafosat Yoriyevna. Zamonaviy she‘riyatda ot obrazi talqini. Buxoro davlat universiteti Ilmiy axboroti, 2023. №7. – B. 181-185.
10. O‘roqova Nafosat Yoriyevna. She‘riyatda it obrazining ramzlashtirilishi. Ilm sarchashmalari, 2023. №10. – B. 68-71.